

Geliş Tarihi:
29.02.2024
Kabul Tarihi:
04.06.2024
Yayımlanma Tarihi:
28.06.2024

Kaynakça Gösterimi: Macar, D. O. & Şen, E. (2024).
Tek parti döneminin temel dinamikleri üzerine
tartışmalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi* 23(49), 1672-1689.
doi:10.46928/iticusbe.1444633

TEK PARTİ DÖNEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Araştırma

Oya Dağlar Macar

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

oyadr@ticaret.edu.tr

Erdoğan Şen

İstanbul Ticaret Üniversitesi

sen.erdogan@ibb.gov.tr

Oya DAĞLAR MACAR, Lisans Eğitimini Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. Uzmanlı alanları, siyasi tarih, 19. ve 20. yüzyıl savaş tarihi, tıp tarihidir.

Erdoğan ŞEN, lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Yüksek Lisans eğitimine İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde devam etmektedir.

TEK PARTİ DÖNEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Oya Dağlar Macar
oyadr@ticaret.edu.tr

Erdoğan Şen
sen.erdogan@ibb.gov.tr

Özet

Amaç: Bu çalışma Türkiye’de tek parti dönemi olarak bilinen 1923-1945 yıllarındaki siyasi yapının temel dinamiklerini ve bu dönemin temel siyasi aktörü olan CHP’nin parti yapılanmasını, tek parti dönemine dair bugüne kadar yapılmış tartışmalar ışığı altında incelemektir.

Yöntem: Makalede nitel araştırma yöntemi kullanılarak, döneme ilişkin gelişmeler ve tartışmalar yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

Bulgular: Tek parti dönemiyle ilgili tartışmaların odağında demokrasi konusu yer aldığı görülmektedir. Dönemin koşulları dikkate alındığında devletin yapılanması için gereken “asgari koşulları” sağlamadığı ve dolayısıyla demokratik olarak nitelendirmenin doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Yeni kurulan ve henüz devlet yapılanmasının temellerinin atıldığı bu dönemde, uzun süreçler gerektiren demokratik koşulları sağlaması pek mümkün de görünmemektedir. Demokrasi tartışmaları çerçevesinde tartışmaların yoğunlaştığı bir diğer konu çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlığı üzerinedir. Her iki denemenin de kısa süre içinde başarısızlıkla sonuçlanmasında devletin güvenlik endişelerinin önemli olduğu, bu nedenle devletin varlığına zarar vereceği düşünülen her türlü muhalefete karşı aşırı hassas ve sert reflekslerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Türkiye’nin çok partili hayata geçilmesinde, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yeni uluslararası düzenin yadsınamaz bir etkisi olduğu söylenebilir. Tek parti dönemindeki iç siyasi gelişmeler dönemin uluslararası gelişmelerinden ayrı değerlendirilemeyeceğinden, özellikle 1930’larda Avrupa’da gittikçe sertleşen siyasi atmosferi göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çerçevede yapılan tartışmalarda 1930’ların dünyasında hızla yükselen faşizm ve komünizm gibi totaliter rejimlerle kıyaslandığında tek parti olmasına karşın, bu dönemin yapısal ve düşünsel olarak onlardan tamamen farklı olduğu da değerlendirmeleri ağır basmaktadır.

Özgünlük: bu makale Tek Parti dönemiyle ilgili günümüze kadar yapılan tartışma ve eleştirileri belli başlıklar altında toplayarak, dönemin farklı açılardan değerlendirmesini yapmaya çalışmaktadır. Bu dönem Türk siyasal hayatının altyapısını oluşturduğundan, söz konusu dinamiklerin ve parti yapılanmasının iyi analiz edilmesinin, günümüz siyasi sorunlarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Tek parti dönemi ile ilgili tartışmaları ortaya koymak ve dönemin siyasi dinamiklerini, o günün koşullarında yeniden değerlendirmek, Türk demokrasi tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Sadece kavramsal olarak dönemi isimlendirmek bile (“tek parti dönemi” veya “tek partili hayat”) döneme ilişkin farklı yaklaşımları görmemiz açısından değerlidir. Altı çizilmesi gereken önemli noktalardan biri, ister muhafazakar ister liberal düşüncede olsun, konuya yorum getiren çalışmalar, konu “demokrasi” olduğunda belli noktalarda benzer eleştirilerle birbirlerine yaklaşmakta, fakat farklı açıklamalarla bu dönemi yorumlamaktadır. Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da, bu dönemin siyasi dinamiklerinde hem yeni kurulmuş bir ülkenin kendine has koşulları hem de uluslararası sistemin etkileri belirleyici olduğudur. Özetle, bu çalışmada günümüz siyasi hayatındaki pek çok tartışmada yeri olan bu dönemin iyi anlaşılması ve çok boyutlu bir şekilde ele alınabilmesi için, döneme ilişkin

literatürün genel hatları ile gözden geçirilmesine, tartışmaların ve eleştirilerin kategorik olarak ortaya konmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Mücadele, Demokrasi, Türk Siyasi Hayatı.

JEL Sınıflandırması: R23

DISCUSSIONS ON THE BASIC DYNAMICS OF THE SINGLE PARTY PERIOD

Abstract

Purpose: This study aims to examine the basic dynamics of the political structure in the years 1923-1945, known as the single party period in Turkey, and the party organization of the CHP, the main political actor of this period, in the light of the debates on the single party period to date.

Method: In this article, the qualitative research method is used to analyze the developments and debates of the period with an interpretative approach.

Findings: It is seen that the issue of democracy is at the center of the debates on the single party period. Considering the conditions of the period, it is understood that it did not meet the "minimum conditions" required for the structuring of the state and therefore it would not be correct to characterize it as democratic. In this period, when the foundations of the newly established state were still being laid, it seems unlikely that democratic conditions, which require long processes, would be met. Another issue that has been intensified within the framework of democracy debates is the failure of the attempts to transition to multi-party life. It is understood that the security concerns of the state were important in the failure of both attempts in a short period of time, and that for this reason, overly sensitive and harsh reflexes emerged against any kind of opposition that was thought to harm the existence of the state. It can be said that the new international order after the Second World War had an undeniable impact on Turkey's transition to multi-party life. Since domestic political developments during the single party period cannot be evaluated separately from the international developments of the period, it is necessary to take into account the increasingly harsh political atmosphere in Europe, especially in the 1930s. In the discussions within this framework, it is predominantly argued that although the single-party period was a one-party period compared to totalitarian regimes such as fascism and communism, which rose rapidly in the world of the 1930s, this period was structurally and intellectually completely different from them.

Originality: This article attempts to evaluate the period from different perspectives by gathering the discussions and criticisms about the Single Party period under certain headings. Since this period constitutes the infrastructure of Turkish political life, it is thought that a good analysis of the dynamics and party structure in question will help to better understand today's political problems. Presenting the debates on the one-party period and re-evaluating the political dynamics of the period under the conditions of the time is of great importance for the history of Turkish democracy. Even just conceptually naming the period ("one-party era" or "one-party life") is valuable in order to see the different approaches to the period. One of the important points to underline is that studies, whether in conservative or liberal thought, approach each other with similar criticisms at certain points when it comes to "democracy", but interpret this period with different explanations. Another point that

needs to be emphasized is that the political dynamics of this period were determined by both the unique conditions of a newly established country and the effects of the international system. To summarize, this study has attempted to review the literature on the period in general terms and to categorically present the debates and criticisms in order to understand this period, which has a place in many debates in today's political life, and to address it in a multidimensional manner.

Keywords: Single Party Period, Republican People's Party,, National Struggle, Democracy, Turkish Political Life

JEL Classification: R23

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti siyasal hayatının başlangıcı olan tek parti dönemi (1923-1945), hem dünyanın o günkü koşulları hem de Türkiye'nin kendi dinamikleri içinde değerlendirilmesi gereken bir dönemdir. Bu nedenle öncelikli olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sürece bakmamız ve savaş sonunda ortaya çıkan gelişmeleri incelememiz önemlidir. Türk siyasetinde Birinci Dünya Savaşı 1918 yılı ile bitmiş sayılmaz. Savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na (30 Ekim 1918) bağlı olarak başlayan işgaller, Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdiğini gösteriyordu. İtilaf Devletlerinin barış antlaşmasını imzalamaları için uzlaşmaya varmaları uzun süreceğinden ateşkes imzalanır imzalanmaz işgallere başlayarak Osmanlı mirası üzerinde hak sahibi olmaya çalışıyorlardı. Nitekim Sevr Barış Antlaşması savaşın bitmesinden iki yıl sonra 10 Ağustos 1920'de imzalanabildi. Fakat Sevr Osmanlı Mebusan Meclisi'nde onaylanmadığı için resmi geçerliliği olmayan bir antlaşmaydı. Zaten işgallere karşı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde direniş hareketlerinin ortaya çıkması, her iki antlaşmanın toplumsal olarak da kabul görmediğinin açık bir göstergesiydi. Zaman içinde bu direniş hareketleri Mustafa Kemal ve arkadaşlarının liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir araya getirildi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından da ulusal bir mücadeleye dönüştürüldü. 23 Nisan 1920 ise yeni devletin temellerini atan Büyük Millet Meclisi (BMM) kuruldu (Demirel, 1998). Alkan'a göre, "milli mücadelenin baş aktörü olan Büyük Millet Meclisi, başkomutan sıfatıyla hem savaşı, hem İstanbul Hükümeti'ne karşı olmak üzere siyasal mücadeleyi hem de diplomatik görüşmeleri yürüttü. Kurtuluş ve kuruluştaki bu başarı ve siyasal kültür çok dikkate değerdir" (Alkan, 2023, s. 14-15).

İlk meclis, güçler birliği ilkesini kabul etmiş olağanüstü yetkilerle donatılmış bir yapıdaydı. Meclisteki milletvekili profili de oldukça çeşitliydi. Meclis içinde yer alan farklı gruplar ve kutuplaşmalar bu ilk meclisin çok sesliliğini ve dinamizmini ortaya koyuyordu. Nitekim 1920-1923 yılları arasında görev yapan ilk meclisin içinde ciddi bir muhalefet yaşanmıştır (Demirel, 1998). Diğer yandan bu meclis öncelikli olarak savaşı merkeze aldığı ve bu doğrultuda hareket ettiği için, farklı sosyal yapılar ve anlayış farklılıklarına rağmen, savaş konusunda ortak hareket etmeyi de başarabilmiştir.

CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN KURULMASI

Mustafa Kemal, mecliste kendi fikirleri doğrultusunda hızla karar alabilmek amacıyla 10 Mayıs 1921'de kendi düşüncesinden olan mebuslardan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturarak, mecliste çoğunluğu elinde bulundurmaya çalışmıştır (Ertunç, 2010). Birinci grup olarak bilinen bu grup ileride Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacak olan yapıdır. 1923 seçimlerine kadar mecliste iki grubun varlığı devam etmiştir: Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen birinci grup ile onun karşısında muhalefeti temsil eden ikinci grup. Uyar'a (2006) göre, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Birinci Grupta Devrimci/Reformcu, Jakoben bir dünya siyaseti hakim iken, ikinci Grup gelenekçi, muhafazakâr ve halkçı bir tutumu savunmaktadır. BMM'deki bu yapılanmanın Osmanlı

döneminde mutlakiyetten meşrutiyete geçen ve demokratikleşme yolunda adımlar atan bir sürecin devamı olduğu söylenebilir.

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından yeni bir döneme girildi. İmparatorluktan ulus devlete geçen Türkiye, cumhuriyet rejimi üzerinden yapılandırıldı. 1923 yılına kadar adı telaffuz edilmese de, yapısı gereği monarşinin yokluğu üzerine kurulu bu yönetim şekli, imparatorluğu temsil eden saltanatı 1922'de kaldırdı. Fakat meclis hilafet makamının Şehzade Abdülmecid Efendi üzerinden devamına karar verdi (Demirel, 1998). Saltanatın kaldırılmasına bağlı olarak mecliste ciddi bir hareketlilik başladı. Yeni rejime eleştirel yaklaşan ve Mustafa Kemal'e muhalif olanlar seslerini yükseltmeye başladılar.

Mustafa Kemal yeni rejime ve yapmayı planladığı devrimlere karşı muhalefetin güçlü bir direniş göstereceğini anlamış ve bu nedenle meclisi yeniden yapılandırmayı kararlaştırmıştı. Bu çerçevede 1922 Aralık ayından itibaren basına verdiği demeçlerle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu yani birinci grubu partiye dönüştüreceğini haber vermiş, 8 Nisan 1923'te de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun seçimlerde takip edeceği politikayı belirleyen bir seçim bildirgesi yayınlamıştı. "9 umde" adıyla yayınlanan bu bildiri, grubun partiye dönüştürüleceğinin resmi bir açıklamasıdır ve daha sonra Halk Fırkası'nın ilk programı olacaktır (Uzun, 2010).

Mustafa Kemal'in bir parti kurma düşüncesinin arkasında yeni rejimi güçlendirmek ve yapılacak devrimleri hayata geçirme amacının yattığı görülmektedir. Kemalistler toptan bir toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşüm istiyorlar ve bu noktada muhafazakar görüşten ciddi biçimde ayrılıyorlardı. Muhafazakar görüşte olanlar içinde Mustafa Kemal'in milli mücadeledeki yakın silah arkadaşları olan Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir gibi çok önemli isimler de vardı. Bu görüş ayrılığı halifelğin kaldırılması konusunda açıkça su yüzüne çıkacak ve adeta ideolojik bir savaşa dönüşecekti (Ahmad, 2014).

1923 seçimleri 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun çerçevesinde yapılması kararlaştırılmış ve bu seçimlere birinci ve ikinci grup katılmıştır. Seçimlerden sonra 17 Ağustos 1923'te TBMM'nin ikinci dönemi başladı. Bu dönemde muhalefet büyük ölçüde tasfiye edilmiş ve mecliste birinci grup çoğunluk olarak yer almıştı. Fakat meclis içinde muhalefetin tamamen ortadan kaldırıldığı söylenemezdi. Mecliste örgütsüz ama canlı bir muhalefet devam ediyordu (Kaya, 2022). Meclisin açılışından kısa bir süre sonra 9 Eylül'de İzmir'in düşman işgalinden kurtuluş gününde Mustafa Kemal Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulduğunu açıkladı ve partiyi "halkın müşterek menfaatlerini muhafaza eden bir parti ve bir ihtilal komitesi olmayıp, bir inkılâp komitesi olacağını..." söyleyerek tanıttı. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Halk Fırkası¹ Cumhuriyetin önemli inkılaplarını TBMM'de gerçekleştirecek olan gücü temsil edecekti.

¹ Halk Fırkası adı 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet halk Fırkası olarak değiştirilecektir.

Partinin kuruluşundan 13 gün sonra, 22 Eylül 1923'te Mustafa Kemal Paşa Wiener Neue Frei Presse muhabinine bir demeç vererek, Cumhuriyet kelimesini ilk kez kullandı ve Cumhuriyetin ilanı sürecini başlattı (Demirel, 1998). Cumhuriyetin ilanı öncesinde ve sonrasında muhalefetin ve bazı gazetelerin rejime karşı eleştirileri, mecliste ve kamuoyunda gerginliklere yol açtı. Cumhuriyetin ilanı sadece muhalefet çevrelerinde değil, parti içinde de eleştirilere neden olmuştur. Osmanlı hanedanına bağlılığı bilinen milletvekilleri Cumhuriyetin ilanıyla hilafetin de tartışmalı hale geldiğini düşünerek Mustafa Kemal'e karşı çıkmışlardı. Üstelik bu konuda muhalif tavrı olduğu bilinen Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi isimlerin olmadığı bir dönemde, Cumhuriyet'in aceleyle ilan edilmesi de ayrı bir eleştiri konusu olmuştur (Zürcher, 2019).

Cumhuriyetin ilanından sonra beklenildiği üzere hilafetin geleceği konusu tartışmaya açıldı. Londra İslam Cemiyeti başkanı Seyit Emir Ali ile Ağa Han'ın Başvekil İsmet Paşa'ya hilafetin devamı konusunda gönderdikleri mektubun İkdam, Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmasının ardından basına yönelik İstanbul'da İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. İstiklal mahkemeleri milli mücadele döneminde 11 Eylül 1920'de, asker kaçakları sorununu çözmek için kurulmuş, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir mahkemeydi (Aybars, 1988). Cumhuriyetin ilanından sonra ilk kez hilafetin kaldırılması tartışmaları ile yeniden kurulmasına karar verilmiş ve 1923-1927 yılları arasında etkin olmuştur. Bu gelişme yeni rejime ve yapılacak inkılaplara yönelik eleştirilere siyasi tahammülün olmadığını açıkça ortaya koyuyordu. İstiklal mahkemesinde adı geçen gazetelerin başyazar ve sorumlu müdürleri ile konu ile ilgili eleştirel bir yazı yazan İstanbul Baro başkanı Lütfi Fikri Bey yargılandılar. Sonunda gazeteciler beraat etti, Lütfi Fikri Bey ise 5 yıl küreğe mahkum edilirken iki kişi de birer yıl hapis cezasına çarptırıldı. Fakat daha sonra af kanunu ile bu üç kişinin cezaları da kaldırıldı ve 30 Ocak 1924'te meclis kararıyla bu İstiklal mahkemesinin görevi sona erdirildi (Demirel, 1998). Ardından 3 Mart 1924'te 431 sayılı kanun ile hilafetin kaldırılmasına ve saltanat mensuplarının yurt dışına çıkarılmasına karar verildi. Aynı tarihte Şeriye ve Evkaf vekâleti de kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Umum Müdürlüğü kuruldu. Ayrıca Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak medreselerin kapatılması ve tüm okulların Maarif Vekaleti'ne bağlanması gerçekleşti (Demirel, 1998). Bundan sonraki süreçte ekonomik ve toplumsal inkılapların hayata geçirilmesi ve çok partili rejim denemeleri ile geçen yüksek tansiyonlu bir döneme geçildi.

TEK PARTİ DÖNEMİYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR ÜZERİNDEN DÖNEMİN SİYASİ ÖZELLİKLERİ

Eric Hobsbawm, dünya tarihçilerinin “katastrofik” ve “kaotik” dünya koşullarında Türkiye'yi yeterince anlayamadıkları ya da fark edemediklerini belirterek, “Bunun nedenlerinden biri yanı başında bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsmasıdır. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyüktür... Cumhuriyet Türkiye'si dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı hak etmemektedir.” değerlendirmesini yapmıştır.

Türk devriminin dünya ölçeğindeki etkisi sınırlı olsa da ülke içindeki etkisi büyüktü. 29 Ekim 1923'ten 7 Aralık 1945'e kadar Türkiye'deki siyasi hayata tek parti dönemi hakim oldu. Bu dönem devrimin temel dinamiklerinin, yeni rejimin ve ulus-inşa sürecinin yapılandırıldığı süreçtir. Tek parti dönemindeki gelişmeler ve dönüşümler hakkında bugüne kadar çok şey yazılmış, tartışılmış ve eleştirilmiştir. Tüm bu çalışmalar tek parti döneminin temel yapısını ve özelliklerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Tek Parti dönemi üzerine yapılan tartışmaları iki açıdan ele almak mümkündür. Birincisi Türkiye'nin demokratikleşme süreci içinde tek parti döneminin yerini ele alan tartışmalar, ikincisi ise CHP'nin parti içindeki dinamikleri özelinde yapılan tartışmalar.

Tek Parti dönemiyle ilgili en önemli eleştirilerden biri, bu dönemin siyasi yapılanmasında demokrasinin ön koşulu olan çok partili bir düzenin olmaması yatar. Bu eleştiriler dönemin demokratik olmadığı ve otoriterliği üzerine odaklanmıştır. 1946'ya kadar Türkiye'de CHP'nin merkezde olduğu tek partili bir yapı söz konusudur ve TBMM tek partili bir meclis olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu süreçte iki kez çok partili hayata geçiş denemesi olsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aslında bu denemeleri “çok partili hayata geçiş” değil, “çok partili hayata dönüş” olarak nitelendirmenin daha doğru olacağını savunan M. Asım Karaömerlioğlu'na (2006, s. 174) göre, “Türkiye siyasetinde anayasa ve parlamento için mücadele geleneğini 1870'lere kadar götürmek mümkündür. 1908'den sonra kısıtlı da olsa birçok partili seçim deneyimi yaşanmıştır.”

Erken Cumhuriyet döneminin ilk çok partili rejim denemesi 1924 yılında gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hem mecliste hem de ülke içinde siyasi yaşanan gerginlik ilk çok partili hayata geçiş denemesini ortaya çıkarmış ama bu deneme sadece 7 ay sürmüştür. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması ile başlayan ve inkılaplarla devam eden dönüşüm süreci, Karpat'ın ifadesiyle İslamcı-monarşik bir devlet anlayışından kesin bir ayrılışı ve belirgin bir şekilde laikliğe yönelişi ifade ediyordu. Tüm bu değişimler ve ekonomideki hoşnutsuzluklar hem CHP içinde ayrılıklara neden olmuş hem de muhalefeti güçlendirmişti. Sonunda 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele, İsmail Canbulat gibi önemli isimler ve CHP'den istifa eden milletvekillerinin bir araya gelerek kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkmıştı. Yeni parti cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasiyi kabul ediyor ama hükümetin laik politikalarına ve dine müdahalesine karşı çıkıyordu. Siyasi tartışmaların yönü Ocak- Mart 1925'te Şeyh Sait önderliğinde Güneydoğuda bir isyanının çıkması ile değişti. 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükun kanununun kabulü ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması (Zürcher, 2019) ve İstiklal mahkemesinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı isyanla ilişkili bulması ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hükümet tarafından 5 Haziran 1925'te kapatıldı. Çok partili rejim denemesinin ilki böylece sona ermiş oldu.

İkinci çok partili rejim denemesi ise 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile gerçekleşti. Parti gerçek bir muhalefet partisinden ziyade güdümlü bir parti girişimiydi. Alkan'ın (2023) ifadesiyle “evcil

muhalefet” idi. Bu dönemde 1929 dünya ekonomik bunalımının ülke ekonomisinde yarattığı tahribat azımsanmayacak ölçüde büyüktü.

Türkiye Cumhuriyeti 1929 yılına kadar mümkün olduğunca serbest bir piyasa yaratmaya çalışmıştı. Özel sektörün gücünün yetmediği yerde devlet devreye girecekti. Atatürk Cumhuriyet kurulmadan topladığı İzmir iktisat kongresinde çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için batılı kurumları alıp ekonomik gelişmenin sağlanması gerektiğine inanıyordu (Eroğlu, 2007). Bu karma ekonomi dışı açık bir ekonomi politikasının izlenmesine olanak vermiştir. Türkiye ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olduğu için düşen tarım ürünü fiyatları ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. 1929 yılındaki ekonomik buhran ortaya çıkınca özellikle batılı devletler daha önce tamamen serbest piyasanın (liberal ekonomi) hâkim olduğu bir ekonomi modelini savunurken artık devletlerin ekonomiye daha fazla müdahil olması gerektiğini savunmaya başlamışlardı. Buhran yıllarında özel teşebbüsün yetersiz kaldığı düşünüldükçe devletçi bir ekonomiye geçildi. Bu dönemde oluşan ekonomik kriz her ülkede millî refleksler geliştirmişti. 1929 Kriziyle birlikte dünya ticareti hızla daraldığından ülkeler birbiri ardına gümrük tarifelerini yükseltiyor, iç piyasalarını korumaya çalışıyorlardı (Yeşilay, 2005). 1923 yılından 1929 yılına kadar Türkiye cumhuriyeti devlet müdahalesinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdi. Karma ekonomik sistem hâkimdi. Devlet özel sektörün olmadığı alanlarda devreye giriyordu. 1929 krizinden sonra yabancı sermayeye duyulan güven azalmıştı. 1931 yılında CHF Devletçilik ilkesini benimsedi. Devlet desteği ve özel teşebbüsün birlikte hareket edebileceği bu karma sistemde Mustafa Kemal, devletçiliği açıklarken liberalizm ve sosyalizmden farklı olduğunu kendine has bir yapısı olduğunu ifade etmekteydi. Serbest girişime karşı olmayan bu yapı planlı bir kalkınmayı öngörmekteydi. Ekonomik durumun buradaki önemi, o dönemde devletler ekonomik politikalarına göre kamplaşmaktaydılar. Bir anlamda ekonomik modelinize göre sosyalist yâda liberal kampta yer alınıyordu. Liberalizmi savunan ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı olan devletler krizin etkisiyle yeni bir model geliştirmişlerdi. “Hükümetler iktisadi sorunları piyasanın uzun dönemde çözmesini beklemek yerine kısa dönemde piyasaya müdahale ederek çözmeliler” (Tomanbay, 2017). İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes’e ait olan bu düşünce 1970’li yıllara kadar refah toplumu düşüncesinin ekonomik politikalarını belirlemiştir. Aslında Türkiye Cumhuriyeti bu düşünceye çok yakın olan bir karma ekonomik politika uygulamaktaydı fakat 1929 yılına kadar özel girişimcilerin ve yabancı sermayenin katkısı yeterli olmamıştır. Krizden sonra tam anlamıyla devletçiliğe geçen Türkiye Cumhuriyeti merkez bankasını kurmasının yanı sıra Sovyetlerle ortak olarak 5 yıllık kalkınma planı hazırlamıştı.

1930’da Serbest Cumhuriyet Halk Fırkasının kurulmasının arkasında, ekonomik bunalımın Türkiye’deki yansımalarını anlamak, ekonomik sorunlara farklı çözümler üretebilecek bir ses getirmek ve yapılan inkılapların halk üzerindeki etkilerini anlamak yatıyordu. Tek Parti yönetimi eleştiri ve denetimden yoksun olduğu için mevcut sorunlara çözüm bulma konusunda zayıf kalıyordu. Çünkü 3. TBMM’den (1927-1931) itibaren meclis muhalefetin olmadığı bir şekle dönüştürülmüştü. Atatürk muhalefet işlerini üstlenmek üzere kısıtlı ve denetim altında tutabilecek bir muhalefet

partisinin kurulmasının önemli olduğunu düşünüyordu. .Bu yeni partinin ismindeki “serbest” sözcüğü liberal olduğunu ortaya koyuyordu ve liberal ekonomi politikalarını tartışmaya açarak ekonomik sorunlara alternatif çözümler ortaya koyması bekleniyordu. Ayrıca hükümete yönelik tepkilerin bu parti üzerinden denetlenmesi ve emilmesi de mümkün olabilirdi (Alkan, 2023). Özellikle laik reformların yarattığı hoşnutsuzluğun giderilmesi ve var olan muhalefeti zaman içinde kontrollü bir şekilde geliştirerek yumuşak bir demokrasiye geçiş planlamıştı. Çok partili sisteme geçiş aynı zamanda Türkiye'nin batı kamuoyundaki prestijini de arttıracaktı (Gürkan, 2022).

Bu düşüncelerle Mustafa Kemal 12 Ağustos 1930'da Fethi Bey'e (Okyar) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurdu. Liberal esaslara dayalı olan parti ödev ve sorumluluğunu iyi biliyordu. Fakat beklemedikleri şey, kısa sürede çok sayıda farklı muhalif grupların ve kişilerin partinin etrafında toplanmasıydı. Bunlar açıkça iktidardaki partiyi ve üstü kapalı bir biçimde Atatürk'ü eleştiriyor ve meydan okuyorlardı. Halk Partisi rejim muhaliflerinin Serbest Fırka'yı kendi amaçları için bir kalkan gibi kullandığını iddia etti. Siyasi gerilimin giderek artması ve muhalefetin kontrol dışı kalması üzerine Serbest Fırka yöneticileri çareyi partiyi kapatmakta buldular. Sonunda 17 Kasım 1930'da partinin kapatılmasıyla çok partili hayata geçişin ikinci denemesi de başarısızla sonuçlandı (Karpat, 1996). Özet olarak, iç siyasetteki tüm bu gelişmeler çok partili hayata geçilemediğini ortaya koyuyordu.

Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye'de demokrasinin asgari koşullarının henüz tam olarak sağlanabildiğini söylemek güçtür. Demokrasiyi oluşturan ilkelerin birden fazla ve çeşitli unsurları içermesi, siyasetten ekonomiye, toplumsal yapıdan bireye kadar birçok alanda önemli değişimleri gerektiriyordu. Dahl'a (1993) göre bir devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için gereken “asgari koşullar” seçme ve seçilme özgürlüğü, seçilmiş organlar tarafından yönetim, siyasal eşitlik, rekabetçi çok partili seçimler, ifade ve bilgi edinme özgürlüğü ve güçlü sivil toplumdur. Bunlar demokrasinin olmazsa olmaz koşullarıdır. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik istikrar ve toplumun eğitim seviyesi gibi gerekliliklerin de yerine getirilmiş olması gerekir. 1923 yılında kurulan bir devletin bu kadar kısa bir sürede söz konusu kurumları ve koşulları sağlayabilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Diğer yandan bu dönemi demokratikleşme üzerinden değerlendirebilmek için sadece iç politikadaki karar süreçlerine bakmak yeterli olmayacaktır. Türkiye'deki siyasi durumun dönemin uluslararası yapısındaki gelişmeleriyle birlikte değerlendirilmesi önemlidir.

Tek parti rejiminin hakim olduğu dönem, dünyada demokrasinin en sıkı sorgulandığı dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren 1939 yılına kadar başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada demokratik rejimler arka arkaya çökerken yerine otoriter ve totaliter rejimler gelmiştir. Bu keskin dönüşümün arkasındaki en önemli sebeplerden biri, yukarıda bahsedilen 1929 dünya ekonomik bunalımı olmuştur.

Tek parti döneminin Türkiye’deki demokratikleşme sürecine etkisi konusundaki tartışmalarda genel olarak iki farklı bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Birinci görüş; tek parti döneminde CHP’nin çoğulcu bir karakterde olduğunu ve bunun daha milli mücadele döneminde başladığını iddia etmektedir. Bu görüşe göre CHP siyasi koşullar gereği otoriter görünse de bu çoğulcu karakterini 1940’lara kadar devam ettirmiş ve çok partili hayata sorunsuz geçilmesinin önünü açmıştır (Tanör, 1996).

Ergun Özbudun’a göre, Türkiye’de tek parti zorunlulukları nedeniyle başvurulmuş ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak bir rejim şeklinde düşünülmüştür. Çok partili siyasi demokrasi, çok partili rejim denemelerinin de ortaya koyduğu üzere, erişilmesi gereken bir ideal olarak muhafaza edilmiştir (Özbudun, 1989).

Bu yaklaşımın Kemalizm-Demokrasi ilişkisini açıklamakta çok kabul gören bir açıklama olduğunu belirten Levent Köker (2016), bu yaklaşımı benimseyenlerin Kemalizm’i esas olarak liberal demokrasiyi hedeflemiş ancak bu hedefe ulaşmak bakımından zorunlu olan reformları gerçekleştirebilmek amacıyla geçici bir otoriter sistem kurmuş bir ideoloji olarak açıkladıklarını belirtmiştir.

Maurice Duverger, Türkiye’de 1946’ya kadar iki kez çok partili hayata geçiş denemesi yapılmışsa da başarısız olduğunu ve demokrasiye erişilemediğini belirtmiştir. Duverger (1974), Kemalist rejimin, faşist olmamakla birlikte demokratik de sayılamayacağını vurgulayarak, Türkiye’de tek parti döneminde yaşanan gelişmeleri “demokrasiye ulaşmak için kararlı bir örnek” olarak nitelendirmektedir.

Eleştirel görüşe göre, CHP’nin çoğulculuğu tartışmalıdır. Tek parti döneminde parti içi gruplaşmalara hiçbir şekilde izin verilmemiş ve otoriter bir yapı kurulmuştur (Karaömeroğlu, 2006). Mete Tunçay (2002) bunu “oybirlikli demokrasi” olarak tanımlar ve bu kavramı hem oy verme kalıplarında hem de her türlü muhalif sesin dışlandığı veya susturulduğu bir meclisteki tek sesli görüşmeleri ifade etmek için kullanır. Mete Tunçay’a göre, bu şartlar altında meclis görüşmeleri hükümet politikalarına “törenselleştirme” mührü basmaktan öte bir anlam taşımamaktadır.

Öte yandan 1930’lardan itibaren görülen parti-devlet bütünleşmesi tek parti döneminin en belirgin özelliklerinden biridir ve demokrasi ile çelişmektedir. 1935’te IV. CHP kurultayında CHP parti ile devletin birleştirilmesini öngören tasarının kabul edilmesiyle tek parti egemenliğinin ülkede gittikçe yerleşmiştir. Bu dönemde parti hem meclisi, hem hükümeti hem de devleti temsil etmektedir ve tüm bu kurumlara hakim konumdadır. Bu hakimiyeti elinde tutan ise partinin değişmez genel başkanıdır. Parti-devlet bütünleşmesi çerçevesinde CHP genel sekreteri içişleri bakanlığı görevine getirilmiş, partinin vilayet örgütlerinin başkanları kendi vilayetlerine vali olarak atanmıştır (Mutlu, 2013).

Karatepe’nin (1997) değerlendirmesine göre, Halk Partisi 1930’lardan itibaren ülkede siyasi bir tekel kurmuş ama bu onun güçlü olmasına yetmemiştir. Parti hükümet teşkilatına değil, tersine, hükümet teşkilatı partiye egemen olmuştur. Parti ile hükümet o kadar iç içe girmiştir ki, artık partinin varlığı bile hissedilmeyecek ölçüde parti ile hükümet örgütü birleşmiştir (Karatepe, 1997).

Tek Parti döneminin demokrasi ile ilişkisini Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkçılık anlayışı çerçevesinde incelendiğinde bu ilkenin çoğulcu bir siyasal rejime izin verilmeyecek bir tarzda formüle edildiğini iddia edilmektedir. Köker, halkçılık anlayışının tek parti döneminde iki kez evrim geçirdiğini belirtmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan birinci aşamada halkçılık “hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” ve “halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması” gibi formüllerle ifade edilmiş, 1930'daki ikinci aşamada ise “halk için halka rağmen” şekline dönüşmüştür. Bu çerçevede halkın mecliste var olması yeterli görülmüş, biçimsel olarak varlığı sürdürülen Meclis'te halkın dilek ve özlemlerini özgürce yansıtmasına izin verilmemiştir (Köker, 2016).

Siyasi uygulamalar ve çoğulculuk açısından değerlendirdiğimizde tek parti dönemiyle ilgili eleştiriler sertleşmektedir. Cumhuriyet Halk Partisinde baskıcı ve otoriter bir yapılanmanın varlığı sıkça eleştirilmiş ve Kemalistlerin her ne kadar demokratik ve liberal söylemlerde bulunsalar da giderek radikal ve otoriter bir çizgiye kaydıkları iddia edilmiştir. Eleştirilerin merkezinde muhalefete yönelik baskıcı tutum ve inkılapların jakoben bir anlayışla halk için halka rağmen yürütülmüş olduğu yönündeki değerlendirmeler sık sık vurgulanmıştır.

Örneğin Takrir-i Sükun Kanunu her türlü yasal siyasal muhalefeti yasaklayan bir kanundur (Zürcher, 2019). Ayrıca Hıyanet-i Vatan Kanunu ve kurulan İstiklal Mahkemeleri, iktidarın köklü dönüşüm konusundaki sert ve tavizsiz tutumu, inkılaplara uymayanlara İstiklal Mahkemesi kararıyla uygulanan idam cezaları ve siyasi tasfiyeler buna örnek olarak gösterilmektedir. 1927 yılına kadar İstiklal Mahkemeleri'nde muhalif parti yöneticileri, devrim karşıtları, muhalif basın, Osmanlı'dan kalma İttihatçılar ve isyancılar yargılanmıştır. Böylece ülkede Mustafa Kemal'e muhalefet edecek hiçbir güç kalmamıştır (Akyol, 2008).

Tüm bu süreçler Kemalistlerin modern devlet ve modern toplum yaratma konusundaki duruşlarıyla yakından ilgilidir. Kendine Fransa'yı örnek aldığından Kemalistlerin burjuva karakterli bir devrim modelinde hareket ettikleri söylenebilir. Bu yüzden hukuk, siyaset, kültür ve din gibi üst yapı değişikliklerini her türlü muhalefete rağmen gerçekleştirmek önemliydi. Diğer yandan mülkiyet ilişkilerine dayalı alt yapı değişikliklerine, örneğin toprak reformuna, gidilmedi. Alkan'ın (2023) da vurguladığı gibi, Mustafa Kemal Fransız Devrimi ve sonrasındaki tecrübeden o kadar etkilenmişti ki, meclise önce meclis-i müessin (kurucu meclis) ismini vermiş fakat daha sonra Kazım Karabekir'in önerisiyle, Fransa'daki meclisten esinlenerek “salahiyet-i fevkladeyi haiz meclis” olarak değiştirmişti.

Tek parti döneminde rejimin inkılaplara karşı hassasiyeti ve sertliği, dönemin totaliter yapılarıyla da çok defa kıyaslanmıştır. Ünlü Fransız siyaset bilimcisi ve anayasa hukukçusu Maurice Duverger'e (1974) göre, Türkiye'deki tek parti yönetimi felsefesi ve yapısı bakımından totaliter sayılmazdı. Tek partinin temsilcisi olan CHP'nin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji o dönemin faşist ve komünist yönetimlerinden tamamen farklıdır.

Ahmad (2014) Atatürk'ün 1930'ların diktatörlerine benzemediğinin altını çizmektedir.

Nutuklar atıyordu ama bunlar asla Hitler veya Musolini'nin yaptıkları gibi önceden ayarlanmış geniş topluluklara karşı olmuyordu. İnsanları yönlendirme amacıyla hareketlendirmek veya bu amaçla onları güçlendirmek için değil, onları kalıba sokmak istiyordu. Kaybedilen toprakları geri almak veya fütuhata girişmek gibi bir amacı olmadığından, halkı reformlarını kabul etmeye iknaya çalışıyordu. Toplumu ise hiçbir zaman örneğin General Franko'nun 1936 sonrasında İspanya'da yaptığı gibi geleneksel toplumsal kanaatler ve sembollerle yönetmedi. (s. 97)

Tek parti dönemini anayasal ve parlamento düzeyindeki yapılanma üzerinden ele alan görüşler de mevcuttur. Yeni devlet yapılanmasında egemenlik kayıtsız şartsız millete devredilmiş ve meclisin üstünlüğü 1924 anayasasında yer almıştır. Anayasaya göre milletin tek ve gerçek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak tanımlanmıştır. Karpat'a göre, 1924 anayasası yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini Mecliste toplamıştı. Anayasada kişi hak ve hürriyetleri en geniş manada tarif edilmişti ama onu hak ve hürriyetlerini gerçekleştirme araçlarından yoksun bırakıyordu. Hükümet hürriyet tahditlerini rejimin siyasi ideolojisinin mantığı sonucu değil, bütün kuvvetlerin mecliste toplayıp devrim hareketinin yürütülebilmesi için acil, pratik zorunlulukların sonucu olarak savunuyordu (Karpat, 1996).

Demir'e göre ise, "1924 Anayasası, 1921 Anayasası'na egemen olan "güçler birliği" ilkesini ve "meclis hükümeti" sistemini yeniden benimseyen ve devam ettiren bir Anayasadır. Güçler birliği ilkesi uyarınca, özellikle yasama ve yürütme güçlerini bünyesinde toplayan meclis hükümeti sistemi, Yeni Türk devletini ve Cumhuriyeti kuran bir sistemdir. Bu nedenle güçler birliği ilkesinden ve meclis hükümeti sisteminden ayrışması düşünülemezdi. Buna karşılık, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılması, meclisin hükümeti denetleyip gerektiğinde düşürebilmesi, onu parlamenter sisteme yaklaştıran özellikler olmuştur (Demir, t.y.).

Tek parti dönemi demokrasi tartışmalarını Osmanlı'dan kopuş ve süreklilik üzerinden tartışmaya açan görüşler de mevcuttur. Örneğin Kemal Karpat (1996), Türk Demokrasi Tarihi isimli eserinde Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının Osmanlı'nın son döneminde başlayan uzun bir sürecin devamı olduğunu ve Cumhuriyet döneminden itibaren demokratlaşma gayretlerinin daha kuvvetli ve sürekli olduğunu belirtmektedir. Fakat Karpat'a göre, bu dönemin iç siyasi dinamikleri çok partili hayata geçişi engellemiştir.

Feroz Ahmad'a (2014) göre ise, 1923 sonrası Kemalizmin baş döndürücü bir hızla modernliğe ilerlediğini, hükümetin demokratik değil ama en azından yeni-ataerkil padişahlık da olmadığını vurgulamaktadır.

Şükrü Karatepe (1997), muhalefeti baskı yoluyla sindirme geleneğinin İttihatçılar tarafından başlatıldığını ve Cumhuriyetçiler tarafından da benimsendiğini iddia ederek, 1946'ya kadar Halk Partisi'nin siyasi hayata tek başına hakim olduğunu ve Terakki Perver Fırka ve Serbest Fırka gibi güçlü muhalefet girişimlerinin daha filizlenme aşamasındayken yok edildiğini belirtmektedir. Ayrıca 1946'da çok partili hayata geçilmesinin de dünya konjonktüründeki değişimlerin zorlaması olduğu yorumunu yaparak, muhalefete tahammülsüzlüğün Osmanlı dönemindeki İttihatçı zihniyetle başladığını ve cumhuriyet yöneticileri tarafından devralınarak sürdürüldüğünü iddia etmektedir.

Tek Parti döneminde parti örgütünün bağımsızlığını ölçmek açısından parti örgütü ve parti üyeleri, partinin programı, tüzüğü ve parti içi dinamikler de büyük önem taşır. Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti yapılanmasını bu unsurlar üzerinden değerlendirmek söz konusu tartışmalara derinlik kazandırmaktadır. Mairus Deeb (1979) bir partinin özelliklerini net olarak anlayabilmemiz için 3 temel belirleyiciye bakmak gerektiğini ileri sürer. Bunlar; parti programında yere alan ilkeler, örgüt ve toplumsal temeldir. Bu üç belirleyici doğrultusunda çözümleme yapmak CHP ile ilgili değerlendirmelerde oldukça önemlidir.

Parti kurulduğunda tüzüğün Genel esaslar bölümünün 1. Maddesine göre amacı ulusal egemenliğin 'halk için halk tarafından' uygulanmasını sağlamak ve ülkeyi çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmaktı. Yine aynı maddeye göre kanunun üstünlüğünün her türlü kuvvetin üstünde olmasını sağlamaktı. Ayata'ya göre; bu ilk tüzük Halkçılık kavramını ön plana çıkarmakla beraber halkı sınıfsal olarak değil daha çok "yurttaşlık" kavramına göre değerlendirmekteydi. Bu kavrama göre halkçılar; hiçbir aile, sınıf, cemaat veya kişinin ayrıcalığını kabul etmeyen kimselerdi. Ayrıca ne kadar topluma bir şekil vermeye çalışsa da parti programını ve tüzüğünü kabul ederek üye olanlar tüzük veya programda 'kendi düşüncelerine aykırı olan fikirleri' kongrelerde serbestçe savunup bu maddelere karşı çıkarak değiştirilmesini veya kaldırılmasını talep etmekteydi (Torun, 2003). Bu durum kâğıt üzerinde de olsa partinin yeniliklere ve yeni fikirlere açık olduğunu göstermekte ve parti içinden aşağıya yukarıya doğru bir değişim olabileceğini göstermektedir. Ancak Parti yapısı itibarı ile parti içi demokrasi yok denecek kadar azdı bunun en büyük sebebi ise yönetici üst kadrolarının (Parti meclisi ve Milletvekilleri) liderin kesin oluru ile seçilmesiydi. Ayata (2010) bu durumun 1931 yılından sonra değişmeye başladığını ve bu tarihten itibaren CHP formal örgütlenmeyle modern parti olduğunu iddia etmektedir. Fiiliyatta ise kurulduğu günden beri parti içinde program, tüzük ve uygulamalardan daha farklı düşünen oluşumlar olmuştur. Çok partili sisteme geçerken kurulan partilerin hemen hemen hepsi Parti içindeki farklı görüşler sonucu ortaya çıkmıştı. Mecliste ise kendi hükümetini denetleyen ve zaman zaman zorlayan bir milletvekili gurubu bulunmaktaydı. Zaman zaman mecliste denetleme çalışmalarının aksadığı hissedildiğinde parti yönetimi çeşitli çözümler geliştirmişti. Yine de tüm gücü elinde bulunduran üst yönetim partiyi kendi düşüncelerini meşrulaştırdıkları bir yapı haline getirmişti. Parti yönetimi laik bir ulus devlet yaratma iddiasına engel gördüğü görüşleri bir rejim sorunu olarak üzerine gidiyor ve sert önlemler alıyordu. Bunun yanı sıra ekonomik konularda oldukça serbestliğe sahipti. Ekonomi üzerinde en rahat konuşulup tartışılan

konuların başında gelmekteydi. Ayrıca Atatürk sistem her dönem kısıtlı sayıda da olsa bağımsız milletvekili çıkarılmasını sağlamaktaydı. Ekonomik konularda oldukça özgür olmakla beraber toplumsal yapıyı değiştirmek için yapılan devrimlere karşı konularda üst yönetim daha sert ve uzlaşmadan uzak bir yaklaşım sergiliyordu. İlkeleri gereği ise CHP bulunduğu toplumu muhafazakârlaştırıcı değil özgürleştirici bir anlayışa sahipti. Laiklik kavramı, toplumu her türlü düşünsel ve sosyal yaşam anlamında dinin baskısından kurtarmak olarak görünüyordu. Halkçılık kavramı ile seçme seçilme hakkı sağlanıyordu. Milliyetçilik kavramı ise temelini milli egemenlik savaşından almaktaydı.

Duverger (t.y.), Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yapısında tek parti olmasına karşın totaliter bir yön görülmediğini belirterek, bunu şöyle açıklamaktadır:

Üyelik isteğe bağlı ve herkese açıktır. İhraç ve tasfiye mekanizması mevcut değildi. Üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Parti içi demokrasi oldukça ileri görünmekteydi. Resmen, her kademedeki yöneticiler seçimle iş başına geliyorlardı. Uygulamada da bu seçimler, plüralist sistemlerdeki partilerde olduğundan daha yolsuz cereyan eder görünmüyordu. Parti içinde muhalefet gelişebilmektedir. Böylece tek parti siyasal rekabeti ortadan kaldırmaksızın sınırlamış olmaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkası dışında yasaklanan çoğulculuk, parti içinde serbesttir ve orada muhalefet benzeri işlev görmektedir. (s. 361)

Halk Fırkasından Cumhuriyet Halk Partisine kadar parti içi demokrasi her dönem değişim göstermekle beraber partide güçlü genel sekreterlik anlayışı hakim olmuştur. Parti içi hegemon güç devrimleri hızlı kanunla ve sert biçimde yaparken, parti içinde bu devrimlerin zamana yayılmasını savunan başka bir anlayış da mevcuttu. Parti içindeki güç mücadelesi daha çok bu iki gurup arasında geçmekteydi. Çeşitli zamanlarda ülke politik süreciyle paralel olarak sertlik yanlılarının yerine daha ılımlı olan bu guruba hükümet kurma yetkisi verilmiştir. Ayrıca yıllarca Adnan Menderes ve İnönü arasında görüş ayrılıkları olmasına rağmen bu karşıt görüşler parti içinde yıllarca birlikte yer almışlardır.

Frey (1965) ve Tunçay (2002), CHP'nin meclis grup toplantılarında farklı görüşlere yer verildiğini, politikalar hakkındaki gerçek tartışmaların burada gerçekleştiğini, fakat mecliste durumun farklı olduğunu, milletvekillerinin evet efendimcilerden ibaret olduğunu ve kararların hep oybirliği ile alındığının altını çizmektedirler. Kara'ya (1985) göre ise, tek partili dönemde CHP'de parti içi gruplaşmalara hiçbir şekilde izin verilmemiştir. Bu da onun çoğulcu bir karakterde olmadığını açık bir göstergesidir.

SONUÇ

Tek Parti dönemi Türkiye siyasi tarihinde önemli bir dönüşümü simgeler. Bu dönüşüm siyasi olarak imparatorluktan ulus-devlete, yönetim şekli olarak monarşiden Cumhuriyete ve toplumsal olarak da cemaatten vatandaşlığa geçiştir. Bu Osmanlı döneminden hem keskin bir kopuş hem de belli alanlarda sürekliliği de getirmiştir. Cumhuriyetin yeni devlet yapılanmasını gerçekleştiren siyasi aktörler ise Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Kemalist kadro ve Cumhuriyet Halk Partisidir.

Tek parti dönemi konusunda yapılan araştırmaların bir kısmı bu döneme olumlu eleştiriler getirirken bir kısmı ise özellikle demokrasi, siyasi işleyiş ve laiklik açısından olumsuz yönde eleştirmiştir. Tek parti döneminin sağlıklı değerlendirmesinin yapılabilmesi için tüm bu eleştirileri iyi anlamak günümüz siyasal tartışmalarını doğru bir zemine oturtmak açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu konuda yapılacak değerlendirme ve yorumların öncelikle o günün iç ve dış politikaları göz önünde bulundurularak yapılması büyük önem taşır. Yapılan eleştirilerin birleştikleri ortak nokta, dönemin koşulları dikkate alındığında tek parti döneminde devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için gereken “asgari koşulları” karşılamadığı ve dolayısıyla demokratik olarak nitelendirilmesinin doğru olamayacağı yönündedir. Henüz çok yeni kurulmuş olan bir devletin uzun süreçler gerektiren bu koşulları sağlamasını beklemek de pek gerçekçi görünmemektedir. Öte yandan 1930'ların dünyasında hızla yükselen faşizm ve komünizm gibi totaliter rejimlerle kıyaslandığında tek parti olmasına karşın, bu dönemin yapısal ve düşünsel olarak onlardan tamamen farklı olduğu da açıkça görülmektedir. İki kez başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemesinin yaşanması Türk demokrasi tarihi açısından önemli tecrübelerdir. Diğer taraftan bu süreçte tepeden inmece reformlar ve muhalefete yönelik baskıcı tutumlar en çok eleştirilen konular olmuştur. Bu dönemde Ulusal egemenlik kavramı ekseninde bir ulusal devlet oluşturulurken rejim kendini Batılı /modern ve rasyonalist (akılcı) bir temele oturtmaya çalışmıştır. Bir tarafta modernleşme ve demokratikleşme alanında atılan adımlar diğer yanda çok sesliliğe ve muhalefete yönelik sert ve baskıcı bir tutum dönemin iki farklı yüzünü ortaya koymaktadır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan yeni uluslararası düzen, tek parti döneminin sonunu getirip, çok partili hayata geçişi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2014). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyol, T. (2008). *Ama hangi Atatürk*. Doğan Kitap Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2023). *Cumhuriyet asırlık bir muhasebe*. İletişim Yayınları.
- Ayata, A.G. (2010). *CHP (örgüt ve ideoloji)*. Gündoğan Yayınları.
- Aybars, E. (1988). *İstiklal mahkemeleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve eleştirileri*. Yetkin Yayıncılık.
- Debb, M. (1979). *Party politics in Egypt: The waft and it's rivals 1919-1935*. Ithaka.
- Demir, F. (tarih yok). *Cumhuriyet dönemleri Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri*. <https://hukuk.deu.edu.tr> > Fevzi-Demir3.
- Demirel, A. (1998). Birinci meclis. C Koçak (Ed.), *Birinci meclis, birinci ve ikinci Anadolu müdafaa-i hukuk gurupları* (s. 109). Sabancı Üniversitesi.
- Demirel, A. (2014). *Tek partinin iktidarı Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923-1946)*. İletişim Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. (E. Özbudun, Çev.). Bilgi Yayınevi.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 63-73.
- Ertunç, A. C. (2010). *Cumhuriyetin tarihi*. Pınar Yayınları.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish political elite*. MIT Press.
- Gürkan, U. (2022). *Dünden bugüne TBMM*. ulucgurkan.net. <https://ulucgurkan.net/2022/03/dunden-bugune-tbmm/>.
- Kara, N. (1984). Türkiye'de çok partili sisteme geçiş kararının nedenleri. *Yapıt- Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, (8), 70.
- Karaömeroğlu, M. A. (2006). Türkiye'de çok partili demokrasiye dönüşün toplumsal dinamikleri. *Toplum ve Bilim*, (106), 174-191.
- Karatepe, Ş. (1997). *Tek parti dönemi*. İz yayıncılık.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk demokrasi tarihi, sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. Afa Yayınları.
- Kaya, Y. (2022). Birinci meclis'ten sonra muhalefet: Tek partili büyük millet meclisi'nde toprak mülkiyeti üzerine tartışmalar, *tek parti dönemini yeniden düşünmek*. S Adak ve A Lamprou (Eds.). İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Mutlu, S. (2013). Tek parti döneminde parti-devlet bütünleşmesine bir örnek: "Dilek Sistemi". *Atatürk Araştırma Dergisi*, XXIX(86), 53-102.
- Özbudun, E. (1989). Atatürk ve demokrasi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(14), 293.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı - Türk anayasal gelişmeleri*. Afa yayınları.
- Timur, T. (2003). *Çok partili hayata geçiş*. İmge Yayınevi.
- Tomanbay, M. (2017). Maynard Keynes'in yaşamı ve iktisadi düşüncesinin gelişimi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 12.
- Torun, E. (2003). *Sivas'dan büyük kongreye cumhuriyet halk partisi*. Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M. (2002). CHP grup toplantısı tutanakları, 1923-1924. Y Demirel ve O.Z. Konur (Eds.), *Önsöz*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Uyar, H. (2006). "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. Ankara:AnıYayıncılık.
- Uzun, H. (2010). Tek parti döneminde yapılan cumhuriyet halk partisi kongreleri temelinde değişmez genel başkanlık, Kemalizm ve milli şef kavramları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20-21), 234-235.
- Yeşilay, R. B. (2005). Devletçiliğin Türkiye ekonomisindeki izdüşümleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 121.
- Zürcher, E. J. (2019). *Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal muhalefet terakkiperver cumhuriyet fırkası (1924-1925)*. İletişim yayınları.